УДК 376.58 : 159.922.763

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ У ПІДЛІТКІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОФІЛАКТИКИ ЇХ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Вольнова Л. М.,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої психології та психології управління, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Метою дослідження стало визначення основних ознак важковиховуваності у підлітків. У статті виокремлено і проаналізовано ознаки, які вважаються найбільш поширеними проявами важковиховуваності у підлітків: домінуючі негативні характерологічні якості та властивості у поведінці; порушення сформованості чи нерозвиненість якостей і властивостей емоційно-вольової сфери; обмеженість або негативна спрямованість потреб, схильностей та інтересів; спотворені морально-етичні знання; систематичне порушення норм спілкування і поведінки; конфліктні стосунки з дорослими і однолітками; супротив звичайним педагогічним впливам; труднощі в навчанні; порушення психічного розвитку.

***Ключові слова**: підлітки, девіантна поведінка, важковиховуваність, профілактика, негативні характерологічні якості, негативна спрямованість.*

Постановка проблеми. Присутність кризових процесів в економіці, наростання соціальної напруженості загострюють негативні процеси у всіх верствах суспільства, але особливо серед дітей. Значна частина батьків не готові здійснювати результативний виховний вплив, психологічну і соціальну підтримку. Недоліки сімейного виховання породжують труднощі при навчанні в школі, конфлікти з педагогами, нездатність налагодити конструктивні відносини з ровесниками і, як наслідок цього, соціальну дезадаптацію підлітка. З іншого боку, незаперечним є також значення негативних індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх (тривожність, навіюваність, емоційна нестійкість тощо), які значною мірою можуть визначати їх важковиховуваність, істотно перешкоджають підліткам контролювати свою поведінку та підвищують ризик прояву її девіантних форм.

Враховуючи вище означене, працюючи зі школярами, особливо важливо знати домінуючі властивості особистості учнів взагалі та важковиховуваних зокрема, щоб правильно побудувати процес профілактичної чи корекційної роботи з ними. «Ті якості особистості, що лежать на поверхні, демонструються, як правило, є наслідком пристосування «важкого» до своєї ролі в системі міжособистісних стосунків, а ті, які лежать глибоко, часто відкрито не проявляються, але саме вони визначають внутрішнє життя учня, його психологічний ріст і формування», – зазначає з цього приводу один із класиків превентивної педагогіки І. О. Невський [12, с. 62]. Саме тому для оволодіння способами попередження і подолання важковиховуваності школярів у загальній системі профілактично-виховної роботи з учнівським колективом фахівцю важливо зрозуміти причини її виникнення та знати прояви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про численні спроби науковців і практиків систематизувати причини, умови і ознаки порушення

поведінки та важковиховуваності. Так, характеристика важковиховуваних дітей подана в працях Л. М. Зюбіна [7], О. І. Кочетова [9], І. О. Невського [12], В. О. Поварніциної [14], О. М. Полякової [4], М. І. Рожкова [5], В. Г. Степанова [18] та ін. Психолого-педагогічні аспекти профілактики важковиховуваності дітей, її зв'язок з девіантністю неповнолітніх розкривають: О. І. Бондарчук [2], Н. В. Квітковська [8], Т. П. Момоток [11], В. М. Оржеховська [13] та інші. При цьому вчені давно намагалися виокремити ознаки, що можна вважати найбільш поширеними проявами важковиховуваності у підлітків та які б могли стати чіткими діагностичними критеріями цього феномену. Враховуючи означене, **метою нашого дослідження** стало з'ясування переліку суттєвих ознак важковиховуваності у підлітків як передумови профілактики їх девіантної поведінки; **завданням** – виокремлення ознак важковиховуваності, які вченими асоціюються із девіантною поведінкою, їх групування, а також вивчення поглядів практиків на значущість виявлених ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукових та навчально-методичних праць психологічного, педагогічного, філософського змісту дозволило виокремити низку *ознак важковиховуваності*, *які вчені найчастіше пов'язують із ризиком виникнення і прояву неповнолітніми відхилень у поведінці*. Серед них:

1. *Деформація рис вдачі з переважанням негативних характерологічних якостей.* На цю ознаку звертають свою увагу такі вчені-класики у вивченні питання важковиховуваності, як Л. М. Зюбін [7], О. І. Кочетов [9], В. О. Поварніцина [14], Б. Ф. Райський [17] та ін. Так, В. О. Поварніцина аналізує вплив неадекватної самооцінки і зазначає: «Підлітку здається, що всі його не розуміють; він проявляє самовпевненість, прагне виокремитися, керувати ровесниками, довести свою зверхність, часто аморальним способом» [14, с. 19]. І. О. Бондарчук зауважує, що неповнолітніми «низька самоповага переживається як психотравмуючий стан, якого особистість хоче позбутися». Це спонукає їх до вчинків, у яких вони прагнуть підвищити рівень самоповаги, долаючи виявлені недоліки [2, с. 27]. Серед наслідків неадекватної оцінки М. І. Рожков називає поведінкові та емоційні зриви, небажання відвідувати школу, пошук підтримки серед «сумнівних друзів» тощо [5, с. 27]. В. Г. Степанов наголошує, що «незадоволення потреби підлітка бути або хоча б здаватися дорослим, ставлення до нього, як до дитини, часто призводить до появи й закріплення у школярів упертості, примхливості, негативізму, брутальності, а то і більш серйозних деформацій рис вдачі» [18, с.296]. До негативних рис характеру, які можуть ускладнювати поведінку неповнолітніх, також відносять: неорганізованість та інфантильність, безвідповідальність, байдужість, неуважність, недисциплінованість (О. Д. Гонєєв [6]).

2. *Порушення сформованості чи нерозвиненість якостей і властивостей емоційно-вольової сфери* як значуща ознака важковиховуваності відзначається Л. М. Зюбіним [7], Т. П. Момоток [11], І. О. Невським [12] та ін. Серед проявів цієї характеристики називається: порушення емоційної регуляції і слабкий розвиток рефлексії (Н. Ю. Максимова та О. Л. Мілютіна [10]); емоційне огрубіння

(І. О. Бондарчук [2]); афективність, запальність, часта зміна настрою (В. О. Поварніцина [14], В. О. Пятунін [16]); підвищена сугестивність і неврівноваженість (Т. П. Момоток [11]); відсутність вольового контролю і здатності до самовладання та володінню ситуацією; низька сила свого «Я» (М. І. Рожков [5]) тощо. Такі порушення, згідно із даними В. О. Поварніциної, відмічаються у 34% важковиховуваних підлітків [14, с. 20]. Означені прояви вченими часто пояснюються вродженими особливостями нервової системи, а саме підвищеною рухливістю нервових процесів або їх загальмованістю, їх стійкістю або слабкістю, що зумовлює, в свою чергу, підвищену активність або пасивність дитини, її зосередженість або неуважність, балакучість або замкнутість, імпульсивність і непередбачуваність (О. Д. Гонєєв [6, с. 176]).

3. *Обмеженість або негативна спрямованість потреб, схильностей та інтересів.* Щодо цієї ознаки Л. М. Зюбін зауважує: «Стверджувати, що їх нічого не цікавить взагалі не правильно. Просто досить часто у важких підлітків ще не виявлені інтереси, їм потрібно допомогти знайти заняття до душі» [7, с.111]. Так, у них має місце підвищений інтерес до заборонених, невідповідних віку розваг на фоні відсутності інтересу до соціально корисних видів діяльності (Н. В. Квітковська [8]); орієнтація на вузькогрупові інтереси та цінності (О. Д. Гонєєв [6]) тощо. О. І. Кочетов вказує, що надзвичайною непостійністю інтересів, бажань і прагнень із вивчених ним 200 підлітків відзначались 113 осіб. Решта, навпаки, володіли стійкими, але досить примітивними інтересами та бажаннями, як кажуть, «схибнулися» на футболі тощо [9, с. 50]. Т. П. Момоток відзначає, що життєві прагнення, інтереси і потреби неповнолітніх правопорушників носять обмежений, примітивний, споживчий характер. «Вони можуть проявити ініціативу, спритність, кмітливість, наполегливість, коли справи стосуються досягнення власних згубних бажань» [11, с.27]. В. М. Оржеховська наголошує на невмінні важковиховуваних проводити вільний час: при тривалості у 70% з них дозвілля по 7-8 годин щодня, лише 11% мають індивідуальні захоплення [13, с. 25]. Особливого значення у дозвіллі сучасних підлітків набув комп'ютер. Так, Ю. О. Пухальська наводить результати анкетування на пострадянському просторі, згідно із якими 80% учнів 5-7 класів загальноосвітніх шкіл захоплюються комп'ютерними іграми, близько 30% підлітків зловживають перебуванням у віртуальній реальності, а 10% із них знаходяться в стадії залежності від комп'ютера [15].

4. *Спотвореність морально-етичних знань.* Проявом деформацій ціннісно-мотиваційної сфери, згідно із І. О. Бондарчук, є несформовані або редуковані моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей, ситуативно-егоцентрична орієнтація, фрустрованість вищих потреб [2, с. 7]. До цієї ж групи іншими вченими відносяться такі прояви, як: поблажливе ставлення до вад і негативних якостей ровесників (О. І. Кочетов [9]); переважання матеріальних потреб над моральними (В. В. Бочелюк [3], Т. П. Момоток [11]); негативне ставлення до етичних норм і правил, до оточуючих людей (О. Д. Гонєєв [6]). Водночас Б. Ф. Райський з цього приводу зауважує: «Щодо морального розвитку важких підлітків, то вони не гірше інших знають, які моральні вимоги висуваються до людини …, однак не завжди їх правильно

розуміють» [17, с. 3]. Спотворення морально-етичних знань у свою чергу впливає на поведінку неповнолітнього. Наприклад, М. І. Рожков зазначає, що у цьому випадку підліток «може податися на «пошуки пригод» або знайти підтримку в неблагополучному середовищі та почати дотримуватися його законів і норм» [5, с. 18]. На думку Т. П. Момоток, в особливо складних випадках запізнення у придбанні суспільно-цінного життєвого досвіду поєднується з досить стійким відхиленням у відносинах. Такі діти вважають поганими всіх, хто робить їм зауваження, змушує вчитися, працювати, не дозволяє ходити і розмовляти на уроках тощо [11, с. 9].

5. *Систематичне порушення норм спілкування і поведінки.* Вивчення психолого-педагогічної практики дозволяє говорити про низку найбільш поширених поведінкових відхиленнях, що поєднуються зі шкільною дезадаптацією. Це дисциплінарні порушення, прогули, гіперактивна, агресивна та опозиційна поведінка, невиконання загальношкільних вимог (Т. П. Момоток [11], О. М. Полякова [4]). «Такі діти не знаходять спільної мови з однолітками, які їх, як правило, не люблять і бояться», – зауважують З. І. Бєлоусова та В. В. Овсянникова [1, с. 26]. Важковиховуваність, ускладнена адиктивною поведінкою – курінням, вживанням алкоголю, токсичних і наркотичних засобів (В. В. Бочелюк [3], О. Д. Гонєєв [6], Н. В. Квітковська [8], О. М. Полякова [4]), часто веде до поглиблення поведінкових відхилень, їх делінкветизації, захоплення азартними іграми, крадіжок, хуліганства, прояву жорстокості до інших людей, тварин, природи тощо.

6. *Конфліктні стосунки з дорослими і однолітками*. «Вони не здатні до співпраці. Вони часто сваряться і навіть вступають в бійки з незначного приводу», – характеризує підлітків-девіантів з цього приводу Т. П. Момоток [11, с. 29]. «З колективною думкою не рахуються, але прагнуть змінити її у своїх інтересах», – наголошує О. І. Кочетов [9, с. 30]. Цю ознаку можна віднести і до негативних якостей, і до проявів порушення норм спілкування і поведінки. Однак у літературі щодо важковиховуваних вона згадується настільки часто, що більшість учених виокремлюють її як самостійну.

7. *Супротив педагогічним впливам,* зокрема невиконання вимог дорослих (Т. П. Момоток [11], О. М. Полякова [4]), закритість таких дітей до педагогічного впливу (В. В. Бочелюк [3]). В. Г. Степанов вказує, що важковиховувані діти «найменш схильні виконувати педагогічні вказівки і проявляють граничну несприятливість до традиційних педагогічних впливів» [18, с. 152]. Водночас слід відзначити, що важковиховувані підлітки відкидають вимоги педагогів, яких не люблять, тобто переважно тих, які випадково чи навмисне образили їх, принизили їхню гідність. Саме тому О. І. Кочетов наголошує: «Якщо підліток став на шлях продуманої протидії виховним впливам педагогів, це свідчить і про складність важковиховуваності, і про серйозні помилки у виховному процесі» [9, с. 91].

8. *Труднощі в навчанні*. «Основна сфера прояву аномальності «важких» підлітків – сфера навчання (вони вчаться неохоче, погано, важко)», – зазначає І. О. Невський [12, с. 47]. На відсутності навчальної мотивації, не сформованості навчальних прийомів і методів у таких неповнолітніх наголошують В. В. Бочелюк [3] та Л. М. Зюбін [7]. Труднощі у навчальній

діяльності школярів учені пов'язують, насамперед, із низьким рівнем самостійності та відсутністю довільності в управлінні своєю поведінкою, гіперактивністю, а також із інтелектуальною та моральною непідготованістю до навчання і колективного життя в школі. «Увага у такого підлітка не стійка. Пам'ять не натренована, часто ослаблена, але інформація, що зацікавила, міцно утримується. Уява або бідна, або, навпаки, характеризується бурхливими фантазіями. Мислення малорухливе, слабке абстрагування, оперування поняттями. Мова розвинена погано, засмічена жаргонізмами, лайкою». Так характеризує особливості пізнавальної сфери важковиховуваних Б. Ф. Райський [17, с.48-49]. Разом із тим, коли учень постійно є неуспішним у навчанні, тоді справді набуває стійкості зневажливе і безвідповідальне ставлення до виконання своєї соціальної функції – вчитися, набувати знань.

9. *Порушення психічного розвитку*. Слід зауважити, що досить часто науковці розглядають питання впливу відхилень у психічному розвитку на формування особистості та вказують на зв'язок цього чинника із виникненням відхилень у поведінці неповнолітніх. Можливо, саме тому патохарактерологічне формування особистості вважається невід'ємною ознакою важковиховуваності підлітка. Зокрема В. О. Пятунін зазначає, що «одночасна присутність рис дитячості та дорослості з очевидністю виступає в типових для підліткового віку психологічних реакціях, що виникають при взаємодії з навколишнім середовищем (реакції емансипації, «негативної імітації», групування з однолітками, захоплення і реакції, обумовлені сексуальним потягом)» [16, с. 130]. Сьогодні привертають увагу не тільки психіатрів, але й педагогів і психологів такі прикордонні явища, що виявляються у важковиховуваних дітей з асоціальною поведінкою, як: нервово-психічна нестійкість; порушення потягів, зокрема втечі із дому та бродяжництво, прагнення до підпалів, сексуальні перверзії; акцентуації характеру та психопатії неврози, неврастенії, тривожні стани і страхи (Н. Ю. Максимова та О. Л. Мілютіна [10], В. О. Пятунін [16], М. І. Рожков [5], В. Г. Степанов [18]). «Невротичні стани можуть проявлятися як у надмірній загальмованості поведінки дитини (нерішучість, невпевненість, повільність, пригніченість тощо), так і у надмірній розгальмованості, переважанні реакцій збудження (рухливість, дратівливість, метушливість, невміння надовго зосередитися, агресивність щодо товаришів, непосидючість тощо)», – вказує Т. П. Момоток [11, с. 33].

Щодо двох останніх ознак, то, незважаючи на їх часте згадування в літературі, слід зауважити, що віднесення їх до проявів важковиховуваності залишається досить неоднозначним. Адже труднощі в навчанні не завжди викликані важковиховуваністю, хоча такі школярі справді часто погано навчаються, оскільки виростають у середовищі, де відсутні сприятливі умови для нормального соціального та інтелектуального розвитку. Окрім того, їх поведінкові відхилення можуть зумовлюватися і відсутністю об'єктивного підходу під час навчання, сприйманням невміння вчитися як свідомого небажання здобувати знання. Якщо ж брати до уваги дефекти психічного розвитку важковиховуваних, то вони, на нашу думку, швидше є причинами важковиховуваності, а не її проявами.

Оцінити значущість перерахованих проявів важковиховуваності ми запропонували 126 фахівцям сфери освіти (вчителям і психологам). Дехто з опитаних окремі ознаки не включав у свою ієрархію, тому кількість виборів за кожним варіантом різна і коливається від 106 до 118. Процентне співвідношення ми визначали відносно загальної кількості опитаних (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей опитаних щодо характерності окремих ознак для поведінки важковиховуваних, %

Ознака	1-ше місце	2-ге місце	3-тє місце	Сума виборів
Порушення норм спілкування і поведінки	38	18	27	83
Негативна спрямованість потреб, схильностей та інтересів	19	25	21	65
Порушення психічного розвитку	24	18	13	55
Негативні характерологічні якості	10	10	10	30
Труднощі у навчанні	0	11	11	22
Конфліктні стосунки з оточуючими	1	10	8	19
Нерозвиненість емоційно-вольової сфери	3	8	3	14
Спотвореність морально-етичних знань	6	0	6	12
Супротив педагогічним впливам	0	3	2	5

Співставивши відсоток респондентів, які поставили кожну з вище названих ознак на перше, друге чи третє місце в загальній ієрархії, ми визначили найбільш значущі для них ознаки важковиховуваності. Серед них: систематичне порушення норм спілкування і поведінки, а також обмеженість або негативна спрямованість потреб, схильностей та інтересів, тобто ті ознаки, які, як правило, можна спостерігати зовні. У трійку таких ознак практиками було включено і порушення психічного розвитку, а у п'ятірку – труднощі у навчанні. Це, вважаємо, пов'язано із тим, що вказані прояви важковиховуваності викликають у самих респондентів ускладнення при роботі зі школярами. Водночас, супротив звичайним педагогічним впливам, як ми встановили теоретично, так і підтвердили практично, не розглядається як первинна ознака важковиховуваності.

Висновки. Здійснюючи організацію профілактично-корекційної роботи з неповнолітніми девіантами слід враховувати як прояви їх важковиховуваності, так і їхню значущість при впливі на поведінку (систематичне порушення норм спілкування і поведінки; обмеженість або негативна спрямованість потреб, схильностей та інтересів; негативні характерологічні якості та властивості у поведінці; спотвореність морально-етичних знань тощо). **Важливим у перспективі**, на нашу думку, повинно стати вивчення конкретних проявів у поведінці самих важковиховуваних неповнолітніх, з'ясування їх об'єктивних та суб'єктивних причин з метою налагодження більш ефективної профілактичної роботи.

Список використаних джерел:

1. Белоусова З. И. Социально-психологические проблемы девиантного поведения детей и подростков : учебн. пособие / З. И. Белоусова, В. В. Овсянникова. – Запорожье : ЗГУ, 1998. – 87 с.
2. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2006. – 88 с.
3. Бочелюк В. В. Теоретичний аналіз важковиховуваності дитини як передумови віктимної поведінки / В. В. Бочелюк // Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. – 2013. – Вип. 46(2). – С. 28-35.
4. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навч. посібник для соц. п-гів та практ. п-гів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
5. Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением : учеб.-метод. пособие / М. И. Рожков [и др.] ; ред. М. И. Рожков. – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС : ИМПЭ им. А.С.Грибоедова, 2001. – 239 с.
6. Гонеев А. Д. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособие для студ. высших пед. учеб. заведений / А. Д. Гонеев [и др.] ; ред. В. А. Сластёнин. – 5-е изд., стер. – М. : Академия, 2008. – 272 с.
7. Зюбин Л. М. Растить человека: Записки психолога / Л. М. Зюбин. – Л. : Лениздат, 1988. – 143 с.
8. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови, причини, особливості виховання, проблем. родини, профілактика та корекція : навч.-метод. посіб. / Н. В. Квітковська. – Миколаїв : Прокопчук Т. Ю., 2010. – 239 с.
9. Кочетов А. И. Перевоспитание подростка / А. И. Кочетов. – М. : Педагогика, 1972. – 120 с.
10. Максимова Н. Ю. Курс лекций по детской патопсихологии : учеб. пос. для студ. вузов / Н. Ю. Максимова, Е. Л. Милютина. – Р-н/Д. : Феникс, 2000. – 574 с.
11. Момоток Т. П. Основні напрямки попередження злочинності неповнолітніх на загальнодержавному та регіональному рівнях. Методичний посібник / Т. П. Момоток. – Черкаси, 2011. – 92 с.
12. Невский И. А. Трудный успех: (Без трудных работать можно). Из опыта работы / И. А. Невский. – Кишинев : Лумина, 1983. – 135 с.
13. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка : навч. посібник / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2007. − 284 с.
14. Поварницына В. А. Воспитательная работа школы с трудными учащимися-подростками / В.А.Поварницына. – Челябинск : ЧГПИ, 1984. – 88 с.
15. Пухальська Ю. Комп'ютерна залежність у дітей: виникнення і запобігання [Електронний ресурс] / Ю. Пухальська // Класна оцінка. Освітній портал. – Режим доступу : http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/kompiuterna-zalezhnist-u-ditei-viniknennya-i-zapob.html
16. Пятунин В. А. Девиантное поведение несовершеннолетних : современные тенденции / В. А. Пятунин. – М. : РОО «ЦСРУП», 2010. – 282 с.
17. Райский Б. Ф. Условия и причины возникновения отклонений в поведении детей и подростков : учебн. пособие к спецкурсу / Б. Ф. Райский. – Волгоград : ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1986. – 88 с.
18. Степанов В. Г. Психология трудных школьников : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / В. Г. Степанов. – М. : Академпроект ; Трикста, 2004. – 7-е изд., перераб. и доп. – 560 с.

REFERENCES:

1. Belousova, Z.I., & Ovsiannikova, V.V. (1998). *Sotsialno-psikholohicheskie problemy deviantnoho povedeniia detei i podrostkov [Socio-psychological problems of deviant behavior of children and adolescents].* Zaporozhe: ZGU [in Russian].

2. Bondarchuk, O.I. (2006). *Psykholohiia deviantnoi povedinky [Psychology of deviant behavior]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

3. Bocheliuk, V.V. (2013). Teoretychnyi analiz vazhkovykhovuvanosti dytyny yak peredumovy viktymnoi povedinky [The theoretical analysis of deviations in behaviour of the child as preconditions of victim behaviour]. *Visnyk KhNPY imeni H.S.Skovorody. Psykholohiia, 46(2), 28-35* [in Ukrainian].

4. Poliakova, O.M. (Eds.). (2009). *Vazhkovykhovuvanist: sutnist, prychyny, reabilitatsiia. [Intractability: the nature, causes and rehabilitation]*. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

5. Rozhkov, M.I. (Eds.). (2001). *Vospitanie trudnoho rebenka. Deti s deviantnym povedeniem. [Education of a difficult child. Children with behavioral problems].* Moscow: VLADOS, IMPJe im. A.S.Griboedova [in Russian].

6. Goneev, A.D., Lifintseva, N.I., & Yalpaeva, N.V. (2008). *Osnovy korrektsionnoi pedahohiki [Foundations of correctional pedagogy]*. (5d ed.). Moscow: Akademija [in Russian].

7. Ziubin, L.M. (1988). *Rastit cheloveka: Zapiski psikholoha [To rear a person: Notes of a psychologist]*. Leningrad: Lenizdat [in Russian].

8. Kvitkovska, N.V. (2010). *Psykholohiia deviantnoi povedinky uchniv: umovy, prychyny, osoblyvosti vykhovannia, problemni rodyny, profilaktyka ta korektsiia [Psychology of deviant behavior of pupils: conditions, causes, particularly education, family problems, prevention and correction]*. Mykolaiv: Prokopchuk T.Iu. [in Ukrainian].

9. Kochetov, A.I. (1972). *Perevospitanie podrostka [Re-education of a teenage].* Moscow: Pedagogika [in Russian].

10. Maksimova, N.Yu., & Miliutina, E.L. (2000). *Kurs lektsii po detskoi patopsikholohii [Lectures on child psychopathology].* Rostov n/Donu: Feniks [in Russian].

11. Momotok, T.P. (2011). *Osnovni napriamky poperedzhennia zlochynnosti nepovnolitnikh na zahalnoderzhavnomu ta rehionalnomu rivniakh [The main directions of prevention of juvenile delinquency at the national and regional levels].* Cherkasy [in Ukrainian].

12. Nevskii, I.A. (1983). *Trudnyi uspekh: (Bez trudnyh rabotat' mozhno). Iz opyta raboty [Hard success (You can work without difficult). From work experience].* Kishinev: Lumina [in Russian].

13. Orzhekhovska, V.M., & Pylypenko, O.I. (2007). *Preventyvna pedahohika [Preventive pedagogy].* Cherkasy: Chabanenko Yu. [in Ukrainian].

14. Povarnitsyna, V.A. (1984). *Vospitatelnaia rabota shkoly s trudnymi uchashchimisia-podrostkami [Educational work with difficult school students – teenagers].* Cheliabinsk: ChGPI [in Russian].

15. Pukhalska, Yu.O. *Kompiuterna zalezhnist u ditei: vynyknennia i zapobihannia [Computer addiction in children: emergence and prevention]. klasnaocinka.com.ua* Retrieved from: http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/kompiuterna-zalezhnist-u-ditei-viniknennya-i-zapob.html [in Ukrainian].

16. Piatunin, V.A. (2010). *Deviantnoe povedenie nesovershennoletnikh: sovremennye tendentsii [Deviant behavior of minors: Current Trends].* Moscow: ROO «CSRUP» [in Russian].

17. Raiskii, B.F. (1986). *Usloviia i prichiny vozniknoveniia otklonenii v povedenii i podrostkov [Terms and cause deviations in behavior of children and adolescents].* Volhohrad: VGPI im. A.S. Serafimovicha [in Russian].

18. Stepanov, V.G. *Psikholohiia trudnyh shkolnikov [Psychology of schoolchildren].* (7d ed.). Moscow: Akademproekt; Triksta [in Russian].

Вольнова Л. Определение признаков трудновоспитуемости у подростков как основа профилактики их девиантного поведения

Целью исследования стало определение признаков подростковой трудновоспитуемости. В статье выделены и проанализированы признаки, которые считаются наиболее распространенными проявлениями трудновоспитуемости у подростков. Среди них: доминирующие негативные характерологические качества и свойства в поведении; нарушение формирования или неразвитость качеств и свойств эмоционально-волевой сферы; ограниченность или отрицательная направленность потребностей, склонностей и интересов; искаженные морально-этические знания; систематическое нарушение норм общения и поведения; конфликтные отношения со взрослыми и сверстниками; сопротивление педагогическим воздействиям; трудности в обучении; нарушения психического развития.

***Ключевые слова**: подростки, девиантное поведение, трудновоспитуемость, негативные характерологические качества, отрицательная направленность, профилактика.*

***Volnova L. Revealing of features of troublesome teen's behavior as a basis for deviant behavior prevention.** The study goal is to identify the main features of troublesome teen's behavior to optimize the process of deviant behavior prevention. Research objectives are to detect and investigate the main features of troublesome teen's behavior and deviant behavior, to group them and to investigate the views of teachers, practitioners about the meaning of the signs. The article analyzes a series of psychological, pedagogical, legal and medical scientific, educational and methodical works related to troublesome teen's behavior and deviant behavior of teenagers. Those features which are often referred by scientists as common among manifestations of troublesome teen's behavior are emphasized by the author. They include: prevailing of negative qualities of character and signs in behavior; disorders in forming or insufficient development of qualities and properties of emotional-volitional sphere; narrow-mindedness or negative orientation of needs, inclinations and interests; disfigured moral and ethical knowledge; systematic violations of norms of communication and behavior; conflict relationships with adults and peers; resistance to ordinary pedagogical influence; learning difficulties; violation of psychical development. The results of questioning of teachers and psychologists about the role of these features in troublesome teen's behavior are discussed. Three signs, which specialists pay most attention to, are defined. They are: systematic violation of norms of communication and behavior; narrow-mindedness or negative orientation of needs, inclinations and interests; disorders of psychical development.*

***Key words**: adolescents, deviant behavior, behavioral problems, features of troubled teen's behavior, negative qualities of character, negative direction.*